

Szentmártoni Szabó Géza

Kölcsey *Hymnus*-a és a magyar nemzeti himnusz

A református Kölcsey Ferencnek nincsenek vallásos versei. *Hymnus* című, Szatmárcsén szerzett költeménye is csak a poétikai

Szentmártoni Szabó Géza (Budapest) irodalomtörténész, az ELTE BTK Régi Magyar Irodalom Tanszékének tanára.

céllal a múltból kölcsönzött beszédmód miatt tekinthető annak. Miként azt Horváth János 1923-ban írt tanulmányában kifejtette, az 1823. január 22-ére keltezett vers alcíme: „A’ magyar nép’ zivataros századaiból”, világosan utal arra, hogy Kölcsey egy XVII. század eleji, hazáján kesergő poéta szerepét öltötte magára.¹ A két évszázaddal korábbi török időkön túlra nem is terjed ki a költeményében elbeszélte magyar történelemnek Bendegúzig, azaz a hunokig visszatekintő időhatára. A honfoglalók dicsősége mellett csupán Mátyás király hadisikerei kapnak említést, mégpedig a XVI. század második felében formálódó Mátyás-kultusz jegyében. Az ország bőségének magasztalása, jóllehet csupán áttételesen, Farkas András 1538-ban szerzett énekét idézi fel, amelyben a zsidó és a magyar nemzet sorsának egybevetésekor tejfel-mézszel folyó Kánaánként jelennek meg a Kárpátok övezte ország mezei, borai és halban gazdag folyamai.²

Kölcsey a magának választott szerepbe beleélve magát, a lutheránus Magyar István (+1605) és Rimay János (1569–1631) kortársaként szól a magyarság romlásáról, formai tekintetben pedig a református Szenci Molnár Albert (1574–1639) ugyancsak a XVII. század elején fordított, gazdag rímelésű CXXX. zsoltárparafrázisát követi. Ebben a bűnbocsánatot a népre vonatkoztató záró strófa így szól:

Izráel az Istenben
Vesd reménségedet,
Mert szent irgalma bőven
Nagy messze kiterjedt.
Ő segítő mindenben;
Hívein könyörüil,
Az Izráelt kegyesen
Kimentí bűniből.

A Rimay által írt, de tévesen Balassinak tulajdonított „Óh, szegény megromlott, s elfogyott magyar nép” kezdetű vers³ a korszak alaphangulatát tükrözte Kölcsey számára, aki sokat tudott a XVI–XVII. század kesergő magyar irodalmáról. Rimay Jánosnak a Balassi-fivérekől írt *Epicédium*-ában a múzsa

¹ HORVÁTH János: „A Himnusz”, *Napkelet* 1923 I. 97–103.

² FARKAS András: „A zsidó és magyar nemzetről”, in *Régi Magyar Költők Tára*, II. kötet. Kiad. SZILÁDY Áron. Budapest 1880. 13–24.

³ RIMAY János *Írásai*. Ács Pál kiadása, Budapest 1992. 173.

és az antik istenek az angyalokkal együtt gyászolják a két elesett hőst.⁴ A haladokló Balassi az LI. (L.) zsoltár parafrázisával könyörög Istenhez. Ez a bűnbánati zsoltár Dávid önmagáért való könyörgése, a CXXX. (CXXIX.) pedig a népéért való fohász!

Kölcsey nemcsak Balassi és Rimay *Istenes énekeit* olvasgatta, hanem más régi nyomtatott énekeskönyvek is megfordultak a kezében. Sőt levelezéséből tudjuk, hogy a debreceni református kollégium egyik kéziratos énekeskönyvét (a *Lugossy-kódexet*) 1813-tól hosszú ideig magánál tartotta és tanulmányozta.⁵ Az 1813-ban kiadott, gyökeresen átalakított debreceni énekeskönyvből pedig ismerhette azokat az új énekeket is, amelyekhez a XVIII. századi református énekszerzők, mint Losontzi István (1709–1780), Nagy István (1770–1831), Lengyel József (1770–1822), Pálóczi Horváth Ádám (1760–1820), már a genfi zsoltárokat vették mintául.⁶ Kérészi Ábrahám (1766–1852) „szárazságszomorú mondandó” éneke a *Hymnus*-éval ugyancsak egyező formájú, CXXVIII. zsoltár dallamára íródott.⁷

A *Hymnus*-ban Kölcsey nem személyes vallásosságát jelenítette meg az Isten megszólításával, hanem az utánczolt korszak és a *hymnus* műfaji követelményeinek igyekezett megfelelni. Maradéktalanul mégsem léphetett ki saját korából, mert a klasszicizmus és a romantika szóhasználatát nem tudta, vagy nem is akarta egészen elkerülni. A hamvveder, vérözön, lángtenger szavak éppúgy idegenek a XVII. század emberétől, mint a reformáció szellemiségétől eltávolodó, a protestánsok körében a XIX. század elején elterjedő teológiai racionalizmus és liberalizmus nézetei.⁸ A Goethe barátja, Johann Friedrich Röhr (1777–1848) és Friedrich Schleiermacher által (1768–1834) hirdetett s a magyar reformátusok körében is elterjedt protestáns teológiai nézetek aligha kerülhettek el a felvilágosodás gondolatain nevelkedett Kölcsey figyelmét. A bűnhődés kérdésében megjelenő, sokak által vitatott „Megbűnhődte már e nép / A múltat s jövőndőt” kulcsmondat igazolását nem az Ószövetség könyveiben kell tehát keresnünk, hanem a dogmatikai kérdéseket az érzelmek felől megközelítő, romantikus teológiai tanításban. Ennek fényében érthető meg a „Szánd meg, Isten, a magyart” fohászokodás is, hiszen a költő az Isten sajnálatára, nem pedig kegyelmére apellál. A reformáció korának szerzői még nem ilyen értelemben beszéltek a száanalomról (lásd: Szegedi Gergely „Szánja az Úr Isten híveinek romlását”, Szkhárosi Horvát András „Szánjad, Úr Isten, az te népednek ilyen nagy romlását”).

⁴ RIMAY János: *Epicédium a Balassi fivére, Bálint és Ferenc halálára*. Szerk., sajtó alá r. és a jegyz. ÁCS Pál. Balassi Kiadó, Budapest 1994.

⁵ „Kölcsey Ferenc levele Kazinczy Ferenchez. Álmosd 1813. május 22.”, in KÖLCSEY Ferencz *Minden munkái*. 9. kötet. Szerk. ANGYAL Dávid. Budapest 1887. 83–86. — U. SZABÓ Gyula: „A Lugossy-kódex”, MKSz 1913. 217–231.

⁶ CSOMASZ TÓTH Kálmán: *A református gyülekezeti éneklés*. Budapest 1950. 168–178.

⁷ RÉVÉSZ Imre: *A magyarországi ref. egyház közönséges énekeskönyvéről*. Debrecen 1866. 29., 37.

⁸ *A magyar református egyház története*. Szerk. BÍRÓ Sándor és SZILÁGYI István. Budapest 1949. 318–320.

A balsors kárhoztatása a *Hymnus* kezdő és záró strófájában a reneszánsz és barokk korban gyökeredzik, hiszen ekkor újítták fel az antik világ képzetét a fátum sorsformáló szerepéről. A „Forog a szerencse, mit bízunk őbenne” kezdetű vers vagy Zrínyi jelmondata, a „Sors bona, nihil aliud” olyan pogány gondolat, amely nyitva hagyja a jövő történéseit s leginkább a predestináció tanával ellenkezik. Kárpát szent bérce úgy magasztosul fel, miként a költő Rény (=Erény) című versében a római Capitolium szent bércei. Az antik, majd a humanista és klasszicista költészetben emlegetett pogány főisten, Iuppiter tonans, azaz a mennydörgő Jupiter sejlik fel a „S elsújtád villámidat dörgő fellegetben” verssorban.

A vers második fele a belső testvérharcról, az üldöztetésről, az anyagi és emberi áldozatokról szól, ám hogy ezek valójában a felekezeti ellentétekből és a Habsburg-ellenes küzdelmekből fakadtak, arra a költő semmilyen utalást nem tesz. A bűnök mikéntje sincs megvilágítva, holott a protestánsok a katolikusokra, azok pedig emezekre mutogattak az „országokban való romlásoknak okait” keresvén. Kölcsey bölcsen kikerülte ezt a kínos kérdést; az általa segítségül hívott Isten a zsoltárparafrázisokban megszólított Úr Istennel azonos. Egy gyakorló katolikus a Boldogasszonyhoz, egy protestáns pedig Jézus Krisztushoz folyamodott volna közbenjárásért. Bizonyára nem a Bibliából, hanem a francia forradalom eszméiből származik a szabadság és rabság hangsúlyos szerepeltetése a *Hymnus* végén.⁹

Kölcsey *Hymnus* című verse először, az alcím elhagyásával, 1829-ben jelent meg, Kisfaludy Károly *Aurora* című folyóiratában. A költő *Minden munkái*-nak 1832-es pesti kiadásában olvasható először a fontos alcím.

Éppen ebben az időben írt hosszú verstani magyarázatot a *hymnus* műfajáról Bitnitz Lajos (1790–1871) szombathelyi paptanár *A magyar nyelvbeli előadás tudománya* című könyvében (Pest 1827). Bitnitz 1837-ben újra kiadta könyvét, immár *Magyar nyelvtudomány* címmel. Ennek első részében már csak röviden szólt a *hymnus* ismérveiről: „Az ódához kell számlálni a hymnust és a dithyrambust is. A hymnus sajátága abban áll, hogy tárgyal az istent, vagy istenség gyanánt személyesített némely lényt (erényt, igazságot stb.) választván, az óda legfellengzőbb reptével, religiói innepélyességet köt össze, s az által különbözik az énektől.”

E meghatározás végén pedig következik a „Példa a) a hymnusra Kölcseitől.” Utána, alcím nélkül, a *Hymnus* teljes szövege olvasható. Bitnitz stilisztikai könyve ezzel a szöveggközléssel nagyban hozzájárult a vers recepciójához.

A befogadás-történet egyik érdekes mozzanata Vajda Péterhez (1808–1846) fűződik. Az ő *Dalhon* című, 1843-ban kiadott könyve 4. füzetében, a szatírák közt szerepel egy *Bordal* című, „Oldjad meg bor nyelvemet, dalt kívánok” kezdetű, tízstrófás vers, amelynek nyolc strófája kezdődik az „Áldd meg, Isten” kéréssel. Áldást kér a szerző a királyra, a jogászokra, a dalok kedvelőire, a bo-

⁹ Az általam elmondottakhoz ld. még: SZABÓ G. Zoltán: „Kölcsey Hymnusáról”, *Irodalomtudományi Közlemények* CII (1998) 114–144.

rok és vizek ivóira, a magyarra, a más honok népére, a haza szép hölgyeire és végül a borozókra. Kétségtelenül Kölcsey *Hymnus*-át idézi fel a 7. strófa:

*Áldd meg, Isten, a magyart szent jogában,
Senki meg ne bántsa őt szép honában.
És ha ellen jőne rája, verje meg,
Légyen mindig diadalmas hős sereg.*

A vers záró strófája igazi bordal fordulattal zárul:

*Áldj meg, Isten, minket is, borozókat,
Áldásodra oly híven szomjúzókat,
Aki velünk egy pohárkát megiszik,
Ördögöllek azt pokolba nem viszik!*

A lutheránus vallású költő tehát egy ironikus bordalban sem áttolta megszólítani az Istent. Vajda versének háttérében Vörösmarty 1842. október 5-én írt bordala, a hazafias tettekre buzdító *Főti dal* is felsejlik („Fölfelé megy borban a gyöngy, jól teszi”). Kettejük bordala egyúttal arra is utal, hogy a *Hymnus*-t is elképzelhetjük egy pincében elhangzó magasztos áldomásként, hiszen megírásának napja, január 22-dike, Szent Vince ünnepnapja, amelyen szokásban volt a pincék vagy a csapszékek felkeresése és az áldást kérő szavakkal kísért koccintás. A *Hymnus* születése előtt tíz évvel írta meg Fazekas Mihály (1766–1828) *Hortobágyi dal* című, „Óh, te áldott Kanahám, Hortobágy mellyéke” kezdetű, kanásztánc ritmusú versét, amelyben a pusztai szegény legény is borozgatás közben kéri Isten áldását:¹⁰

*Óh, én édes Istenem, adj jó békességet,
Fordíts el országunkról dögghalált, ínséget,
Hogy ehessük békével zsíros kenyerünket,
Áldj meg, uram, teremtőm, jó borral is minket!*

*Csaplárosné, galambom, tölts bort a kupába,
A szegény magyar legény hadd igyon bűvába!
Pajtás! Isten áldjon meg, őrizzen a kártól,
Vármegyétől, fiscustól, töröktől, tatártól!*

Maga Kölcsey másfél hónappal a *Hymnus* előtt, 1822. december 7-én írta meg ötstrófás, rímelő adoniszi verssorokból építkező *Bordal*-át. Benne ott vannak az „esztendőt-jövendőt” rím��avak és a sors és a kétség említése is. A záró strófa pedig éppúgy megismétli a kezdő strófa néhány sorát, miként a *Hymnus*-ban:

¹⁰ Erre a versre utalt Udvardi István (*1926) zenész és irodalmár egy velem vitatkozó újságcikkében: UDVARDI István: „Zsoltár vagy kanásztánc? Verstani kölcsönhatások a Himnusz történetében”, *Magyar Nemzet* 2000. január 22., 19.

1. *Igyunk derűre,
Igyunk borúra,
Úgy is hol kedvre,
Úgy is hol búra
Fordul az élet.
Kedved a jó bor
Jobban éleszti,
Búdat a jó bor
Messze széleszti,
S elmúlat véled.*

5. *Éld a jelenlét
Percét s óráját,
Együtt lefutja
Jó s rossz pályáját,
S együtt huny véled.
Igyunk derűre,
Igyunk borúra,
Úgy is hol kedvre,
Úgy is hol búra
Fordul az élet!*

Érdekes adalék az elmondottakhoz a régi szokásokat még jól ismerő, református Tóth Árpád (1886–1928) egyik korai verse, az 1907-ben írott *Este*, amely az „Öregeste ódivatú költők / Bordalait sorra olvasom” sorokkal kezdődik. A költő őszi alkonyon a paraszat szító Orczy Lőrinc és a rámosolygó jó Vitéz Mihály mellé képzei magát:

*Dicsérgetik új must sűrű mézét,
De még jobban az öreg bakart,
Jó Lőrinc úr gyönyörködve néz szét:
„Megáldottad, Uram, a magyart!”
Öreg keze szára meg se rezzen
Emelintvén súlyos serlegét,
És szól: „Áldomásra hadd feresztem
Öreg bajszom hús őszi derét!”*

(A versben bakarként említett, bakator nevű, hosszú érlelésű bor a partiumi Érmelléken, tehát Kölcsey születési helye, Sződemeter környékén volt főként honos.)

A református Ady Endre 1903. április 22-én, a Nagyváradi Naplóban, *A múlt s a jövő* címmel, meglehetősen túlfűtött cikket írt Hetey Sámuel (1845–1903) pécsi püspök 1903. április 20-án kelt körlevele ellen, amely „nem engedte meg, hogy a magyar nemzet imádságát a templomban énekeljék, [...] mert a Him-

nusz-ban van egy sor, egy dogmaellenes sor: 'megbűnhődte már a nép a múltat s jövődőt.' A jövődőt pedig [...] megbűnhődni előre nem lehet. Ez a katolikus elvekkel mereven ellenkezik." Az országos felháborodást követően, ugyanazon év októberében, a katolikus püspöki kar konferenciája úgy döntött, hogy a *Himnusz* ellen hitelvi kifogásnak nincs helye. A református hittudósok ebben a bűnhődést érintő dogmatikai kérdésben, Kölcsey teológiaiilag vitatható szavainak védelmében, *Ézsaiás könyvé*-nek 42. részére hivatkoztak.¹¹

Mindezek elmondása után úgy vélem, hogy Kölcsey *Hymnus*-ában az a nagyszerű, hogy több száz esztendő magyar kultúrájának számtalanul sok profán és vallásos eleme sűrűsödik össze nyolc versszakában. Éppen ezért többféle olvasata lehet, olyanok is, amilyenekre szerzője soha nem gondolt volna. A *Hymnus* a CXXX. genfi zsoltár dallamára végig jól énekelhető. Az 1844-től nemzeti *Himnusz* gyanánt énekelt költemény, sajnálatos módon, csupán egy strófányira szűkült. Bizonyára nem ok nélkül, hiszen az Erkel Ferenc által szerzett, hajlításokkal díszített, a német korálokra emlékeztető dallam és ritmusa egyáltalán nem illeszkedik a további versszakokhoz.

Ma már rendelkezünk Kölcsey verseinek Szabó G. Zoltán által gondozott, kitűnő kritikai kiadásával, amelyben gazdag jegyzetanyag nyújt segítséget a *Hymnus* ügyének tudományos vizsgálatához.¹² E kritikai kiadás jegyzeteiben is olvasható az a felvetésem, hogy Kölcsey Ferenc *Hymnus* című versét valószínűleg a Szenci Molnár Albert által magyarra fordított CXXX. genfi zsoltár versformájára írta, s így annak dallamára elénekelhető.¹³ Ám ez a református gyülekezeti gyakorlatban mindmáig élő, francia eredetű melódia nem került bele a kötetbe. Ezt a hiányt eddig már két alkalommal igyekeztem pótolni.¹⁴ Ezt teszem most is. Az 1778-ban Debrecenben nyomtatott, és az „örög énekeskönyv” végére függesztett psaltériumban e penitenciatartó zsoltár első strófáját, C-kulcs szerint feljegyzett s a diézist is jelölő kottasorok alá szedték:¹⁵

¹¹ BÖSZÖRMÉNYI Ede: „A Himnusz tegnap és ma”, *Confessio* 1978. 4. szám, 115.

¹² KÖLCSEY Ferenc: *Versek és versfordítások*. Kritikai kiadás. Sajtó alá rendezte SZABÓ G. Zoltán. Universitas Kiadó, Budapest 2001. 103–105., 711–766.

¹³ SZENTMÁRTONI SZABÓ Géza: „Kölcsey Hymnusának vers- és dallammintája”, *OSzK Híradó*. XLI (1998) 1–2. sz. 18–20. (Az Országos Széchényi Könyvtárban 1998. január 21-én elhangzott előadás szerkesztett változata.) — Uő: „A himnusz vers- és dallammintája. (Az Országos Széchényi Könyvtárban 1998. január 21-én elhangzott előadás szerkesztett változata.)”, *Keresztyén Nevelés* 1998/3. 6–7.

¹⁴ SZENTMÁRTONI SZABÓ Géza: „Kölcsey Hymnusa a CXXX. genfi zsoltár dallamára”, in Szabó G. Zoltán 60. születésnapjára. Balassi Kiadó — Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtudományi Intézete, 2003. április 9., 23–24. — „A Himnusz eredeti dallama. Beszélgetés Szentmártoni Szabó Géza irodalomtörténésszel. (ZSILLE Gábor riportja)”, *Új Ember* 2011. január 23. 9.

¹⁵ *Szent Dávid királynak és prófétának százötven 'soltári, a' frantziai nóták és versek szerint magyar versekre fordítottak 's rendeltettek* Szentzi Molnár Albert által. Debrecenben, Nyomtt: Margitai István által, 1778-dik esztendőben.

CXXX. 'S O L T Á R. T. B.

Könyörgés a' bűn-botsámatért.

TE hozzád tellyes szívből Kiáltok szüntelen
 E' siralmas mélységből; Hallgass-meg, UR ISTEN!
 Nyisd-meg te füleidet, Midőn téged hívlak,
 Tekintsd-meg én ügyemet, Mert régen óhajtlak.

*Tehozzád teljes szívből
 Kiáltok szüntelen
 E' siralmas mélységből;
 Hallgass meg, Úr Isten!
 Nyisd meg te füleidet,
 Midőn téged hívlak,
 Tekintsd meg én ügyemet,
 Mert régen óhajtlak.*

Ugyanez a dallam, a *Hymnus* első strófájával, mai kottázásban, G-kulcsra átírva, a következő:

Is - ten, áldd meg a' Ma - gyart Jó kedv - vel, bő - ség - gel,
 Nyújts fe - lé - je vé - dő kart, Ha küzd el - len - ség - gel;
 Bal - sors a' kit ré - gen tép, Hozz rá víg esz - ten - dőt,
 Meg - bűn - hőd - te már e' nép A' múl - tat 's jö - ven - dőt!

A magyar versekben, a magánhangzók rövid és hosszú volta miatt, nehéz elérni azt, hogy valamennyi strófa feszesen illeszkedjék az adott dallam kimért ritmusához. Kölcsey a *Hymnus* minden sorában arra törekedett, hogy a zsoltár

taktusának megfelelően, a kezdő szótagok metrikailag hosszúak legyenek. Az ő verse jobban követi a kívánt ritmust, mint Szenci Molnár Albert 1606-ban megformált zsoltára. (A hiányjelek a szó vagy a szótag hosszúságát jelzik.)

Erkel Ferenc a nemzeti himnusz dallamát úgy alkotta meg 1844-ben, hogy néhány zenei elemet átemelt a Vörösmarty *Szózat*-ára írt saját, korábbi szerzeményéből; ugyanakkor a „Gott, erhalte” Haydn-féle melódiája muzsikált a fülében, s annak több ütemét fel is használta.¹⁶ A zeneköltő a versformát sem tartotta tiszteletben, hiszen azzal, hogy négy helyütt a hatszótagos verssorokban hajlítást is alkalmazott, ritmikailag egyenlővé tette az eredetileg váltakozó hosszúságú sorokat. Radó Antal mutatott rá az ebből következő legnagyobb hibára: Erkel a „Balsors akit régen tép, / Hozz rá víg esztendő”, azaz egymással nem rímelő, eltérő szótagszámú verssorokat, terc távolságnyi szekvenciával és hajlítás segítségével, zeneileg egymásra feleltette. (A „rá” emiatt változott „reá”-vá az éneklők ajkán.)¹⁷

A CXXX. zsoltár francia dallama, dór hangnemének hangulatával és a prozódia nagyrészt követő ritmusával, szépen illeszkedik a *Hymnus* szövegéhez. A 6. strófa „Bércre hág és völgybe száll” szavainál a hangok is dombot, illetve lejtőt formáznak. Ha a *Hymnus*-ra nem egyedül csak nemzeti himnuszként tekintünk, hanem úgy is, mint Kölcsey egyik jeles versére, abban az esetben a fenti zsoltárdallammal való éneklése lenne kívánatos.

¹⁶ BÓNIS Ferenc: „A Himnusz születése és másfél évszázada”, in *Erkel Ferencről és koráról*. Szerk. BÓNIS Ferenc. Püski Kiadó, Budapest 1995. 76–87.

¹⁷ RADÓ Antal: *A magyar rím*. Budapest 1921. 118.